

DEYİM ARAŞTIRMALARINA KATKILAR ÜÇ DEYİM ÜZERİNE

Nail Tan

• Sözüümüz sağlığa.

Koronavirüs salgını dolayısıyla 2020 Türkiye'si gündeminin başköşesine sağlık konusu oturduğu gibi 2021'de de konukluğunu uzatmış gözüküyor. Bu sebeple yazımızda önce sağlıkla ilgili bir deyim yer verdik: *Sözüümüz sağlığa*. Geredeli halk bilimci, eğitimci Dr. Abdullah Demirci'nin, annesinin babası Gerede Birinci Avşar köyünden Fehmi Bilen'den (1998'de 78-79 yaşında) derleyip 1998 yılında Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde savunduğu "Gerede Birinci Avşar Köyü Monografisi" başlıklı yüksek lisans tezinde kullandığı bir deyim. Taradığımız belli başlı deyim sözlüklerinde yer almamış.

Dede Fehmi Bilen 2004 yılında vefat ettiği için, derleyici olan torun Dr. Abdullah Demirci'ye 18 Nisan 2020 tarihinde deyim anlamını sorduk çünkü tezde derlenen atasözü ve deyimlerin anlamları belirtilmemişti. Dr. Demirci, şu açıklamayı yaptı: "Gerede'de konuşmalarda sıklıkla kullanılır. 'İnşallah, Allah izin verirse, nasip ettiyse' nasıl bazı cümlelerin başına getiriliyorsa bu deyim de 'sağlığımız el verdiği, izin verdiği takdirde sözüümüzü tutarız, vaadimizi yerine getiririz' anlamında kullanılır. Bir kişi bu deyimi vaadinin ya başına ya da sonuna getirir. Genellikle vaatten sonra... Böylece sözüne, vaadine inanılmasını sağlar. 'Bir hafta sonra size borcum olan bin lirayı getireceğim, sözüümüz sağlığa.' gibi."

Verilen sözü, vadi yerine getirmek, kültürümüzde bir erdem, beğenilen bir ahlaki davranıştır. Bu konuda dilimizde çok sayıda atasözü ve deyim vardır. Deyimlere bazı örnekler:

Söz bir, Allah bir! (Aksoy, 1998: 1043)

Söz olsun! (Bilginler, 2014: V/2418)

Söz vermek. (Aksoy, 1998: 1047)

- Sözüm söz!* (Bilginler, 2014: V/2423)
Sözünde durmak. (Aksoy, 1998: 1046)
Sözünü tutmak. (Aksoy, 1998: 1947)
Sözünün eri olmak. (Aksoy, 1998: 1047)
Sözünün adamı olmak! (Bilginler, 2014: V/2426)
Sözünün arkasında olmak! (Bilginler, 2014: V/2426)
Sözü söz olmak! (Bilginler, 2014: V/2428)
Vaadinde durmak. (Sinan, 2015: 518)
Vaadini tutmak (Sinan, 2015: 518)

Söz konusu deyimlerden bir, iki ve dördüncü sıradakiler; günlük konuşmalar sırasında “sözümüz sağlığa” deyiminin yerine kullanılarak verilen sözün, vaa-din yerine getirileceği konusunda daha inandırıcı etki bırakırlar Çünkü yemin, ant durumundadırlar artık.

• Et eritmiş, kemik çürütmüş.

Hâlen Bolu Dörtdivan ilçesi Çok Programlı Anadolu Lisesi Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmeni, Ordulu Yasin Şen’in 2019 yılında, Ordu Çatalpınar ilçesi Güney Mahallesi’nde (eski köy) oturan amcası Cezmi Şen’den derlediği; bize Geredeli halk bilimci, eğitimci Dr. Abdullah Demirci vasıtasıyla aynı yıl ulaştırılan bir deyim. Ömrünün son yıllarını yaşayan, tecrübeli, ihtiyaç duyuldukça kendilerine danışılan yaşlıları ifade için kullanılıyormuş. Yasin Şen’le 27 Mayıs 2020 tarihinde bir telefon görüşmesi yaptık. Kendisinden, amcasının bu deyimini cümle içinde kullanmasını rica ettik çünkü deyim cümle içinde kullanıldığı zaman anlamını daha iyi gösteriyor. Yasin Bey, amcasıyla konuştuktan sonra şu cümleyi yazdırdı: “Ben çocuk için et erittim, kemik çürüttüm, onları bu duruma getirdim.” Görülüyor ki deyim yaşlanmanın, tecrübe edinmenin yanı sıra amaca ulaşmak sırasında yaşanan dertleri, sıkıntıları, fedakârlıkları da ifade etmektedir. Tabii, “et eritmek, kemik çürütmek” biçimiyle.

Taradığımız belli başlı, içinde en çok söz varlığı barındırdığına inandığımız deyim sözlüklerinde bu söze rastlamadık. Ancak yaşını başını almış, iş güçten uzaklaşmış, yaşadığı hayat tecrübeleri dolayısıyla zaman zaman kendilerine danışılan, Türk dünyasında genellikle “aksakal” olarak da adlandırılan kişileri ifade eden çok sayıda deyim sözlüklere girmiş olduğu görülmüştür. Her biri; Türkçenin anlatım gücünü, söz güzelliğini gözler önüne sermektedir. Bazı örnekler:

- Bilirdik bilmez olduk, görürdük görmez olduk.* (Gündüzbey, Yeşilyurt/Malatya; TDK, 2016: 272)
Bir gömlek fazla eskitmiş olmak. (Aksoy, 1998: 647)
Çok görmüş, çoban oynatmış. (Gaziantep; TDK, 2016: 80)

Çok harman yeri dişlemiş. (Bünyan/Kayseri, Gaziantep; TDK, 2016: 291)
Çok uçup konmak. (Beyceli - Fatsa/Ordu; TDK, 2016:291)
Ekmeğini yemiş, suyunu içmiş. (Güney - İkizdere/Rize; TDK,2016: 310)
Elini gününü yıkmış, kaşığına beline sokmuş. (Gaziantep; TDK, 2016: 316)
Feleğin çemberinden geçmiş. (Aksoy, 1998: 80)
Feleğin germ ü serdini (iyi kötü günlerini) *görmüş.* (Aksoy, 1998: 80)
Güneyini kuzeyini otlamış. (Yerköy/Yozgat, Çamova - Divriği/Sivas; TDK, 2016: 340)
Kaç ağustos geçirmiş. (Trabzon; TDK, 2016: 359)
Kaç kuzu başı yemiş. (Trabzon; TDK, 2016: 359)
Leylek eti yemiş. (Küçükisa - Zile/Tokat; TDK, 2016: 381)
Okunu atmış, yayını asmış. (Aksoy, 1998: 85)
Ömrünü gününü yemek. (Gaziantep; TDK, 2016:397)
Saç sakal ağartmak. (Aksoy, 1998: 1022)
Ununu elemiş, eleğini asmış. (Aksoy, 1998: 1084)
Unu eledik, eleği astık, her işten ümidi kestik. (Ereğli/Konya; TDK, 2016: 423)
Üzümü satmış, küfeyi devirmiş. (Denizli; TDK, 2016: 425).
Yaşını yaşamış, dişini dişlemiş. (Silifke/Mersin; TDK, 2016: 431)
Yedi baharın yoğurduğunu yemiş. (Yerköy/Yozgat; TDK, 2016: 432)

Bu açıklamalardan sonra söz konusu deyim, deyim sözlüklerine iki biçimiyle alabileceğimizi düşünüyoruz:

Et eritmek, kemik çürütmek: Hayatın çeşitli zorluklarını yaşamak; bilgi, tecrübe sahibi olup ömrünü ailesine ve topluma yararlı işlerle geçirmek.

Et eritmiş, kemik çürütmüş: Hayatın çeşitli zorluklarını yaşamış; bilgi, tecrübe sahibi olup danışılacak bir kişi konumuna gelmiş.

• **Yarım esmezler, bütün kesmezler.**

Halk bilimci, emekli Türk dili ve edebiyatı öğretmeni Dr. Abdullah Demirci'nin Geredeli annesi Naciye Demirci'den (2020'de 78 yaşında) işitip 28 Ocak 2020 tarihinde bize getirdiği bir deyim. Gerede Birinci Avşar köyünde, cimri insanlar ve ailelerini tarif için kullanılıyormuş. Deyimin söz dizimi çok yakın bir şekli bazı sözlüklere girmiştir. Şöyle ki:

Yarımı yemez, bütüne kıymaz.

"Kötüyü beğenmediğinden, iyiye kıyamadığından bunlardan yoksun kalır. Onun huyunu bana sor; yarımı yemez, bütüne kıymaz, sefil yaşar varlık içinde." (Yurtbaşı, 2013: 696)

Deyimin bu şekli, birçok sözlükte yer almamıştır. Dr. Ahmet Turan Sinan'ın sözlüğünde anlamı verilmeksizin görülmektedir (Sinan, 2015: 523).

Deyimin nasihat veren, atasözüne dönüşmüş şekli de taradığımız iki atasözü sözlüğünde karşımıza çıkmaktadır:

Yarımı yeme, bütünü bölme; ye Allah'ını seversen ye! (Albayrak, 2009: 875; Gündüzbey, Yeşilyurt/Malatya; TDK, 2016: 71). Rahmetli Albayrak, sözün anlamını şöyle açıklamış: "Cimri olduğu hâlde kendisini cömert göstermeye çalışan kimseleri yermek için kullanılan bir atasözüdür." Bu açıklamaya göre söz; bir atasözü değil, deyimdir.

Bütünü bölme, yarımı alma, aç da kalma! (Konya; TDK, 2016: 71)

Bu söz de ilkiyle aynı anlamdadır. Sitem, eleştiri ifade etmektedir. Deyimdir.

Bütünü bölme, yarımı bölme, karnını doyur. (Çitme, Divriği/Sivas; TDK, 2016: 71) Deyimdir.

Deyimin güzel bir doğuş hikâyesi bulunmaktadır (Sinan, 2016: 263-64): "Cimriliği yüzünden yalnız yaşayan bir kadın, arada sırada, canı sıkılınca komşu kadınları oturmaya davet edermiş. Bir çorba pişirip yanına bir tam, bir de yarım somun (ekmek) koyarmış. Komşuları yarım ekmeğe uzandıklarında 'O yarımdayım yeme!', bütün ekmeğe uzandıklarında da 'O bütündür, onu bölme!' diyerek yemelerine engel olur; bir taraftan da 'Yiyin komşular yiyin!' dermiş. Komşuları ekmezsiz çorbayı içerlermiş hep. Bu yüzden ona gitmez olmuşlar. Bir gün bu cimri kadın, komşulardan birine rastlamış, vefasızlıklarından şikâyet edince şu cevabı almış:

- Sen bunu hak ediyorsun. Eve konuk çağırıp 'yarımı yeme, bütünü bölme' derssen sonun budur."

Kültürümüzde cömert, yardımseverler çok sevilir, saygı görür; cimri, nekes, pintiler ise beğenilmez, sürekli yerilirler. Bu duygu ve düşünceleri ifade eden çok sayıda atasözü ve deyim üretilmiş ve sözlüklerde yer almıştır. Ele aldığımız söz bir deyim olduğundan sadece bazı deyim örnekleri vermekle yetineceğiz:

Ateşe vursan duman vermez. (Aksoy, 1998: 90)

Cebinde akrep olmak. (Bilginler, 2014: II/635)

Dişinin kiriyle karnını doyurmak. (Ağın/Elazığ; TDK, 2016: 304)

Düğüm üstüne düğüm atmak / vurmak. (Aksoy, 1998: 736)

Eli cebine varmamak. (Parlatır, 2007: 341)

Eli ile cebi arası beş yıllık yol olmak. (Bilginler, 2014: II/967)

Eli ile kesesinin arasında koca bir dağ olmak. (Karkıncık - Artova/Tokat; TDK, 2016: 314)

Eli ile koyunu, kırk günlük yol. (Göbekviran - Gürün/Sivas; TDK, 2016: 314)

- Eli ile koynunun arası kırk yıllık yol.* (Yurtbaşı, 2013: 437)
- Elinden darı dökülmez.* (Bitlis; TDK, 2016: 315)
- Elinden emekli, güneşten gömlekli.* (Silifke/Mersin; TDK, 2016: 315)
- Elinden taş düşmemek.* (Trabzon; TDK, 2016: 315)
- Eli sıkı.* (Aksoy, 1998: 761)
- Elma / alma dibinde büyümüş.* (İncirköy - Fethiye/Muğla, Niğde; TDK, 2016: 317)
- Gözü dar.* (Bir/Niğde, Gaziantep; TDK, 2016: 337)
- Günahını vermez.* (Yurtbaşı, 2013: 476)
- Güneş olsa kimsenin üstüne doğmamak.* (Aksoy, 1998: 828)
- Güneşinde mendil kurumamak.* (Aksoy, 1998: 828)
- Ne yer ne yedirir, tükürür mundar eder.* (Gaziantep; TDK, 2016: 389)
- Neredeyse dişlerini sökecek.* (Anamas - Egridir/Isparta; TDK, 2016: 386)
- Sirkeyle tıraş olmak.* (Bor/Niğde; TDK, 2016: 411)
- Taştan yağ çıkar, ondan çıkmaz.* (Parlatır, 2007: 820)
- Üstten sıkar, alttan yalar.* (Ağın/Elazığ; TDK, 2016: 425)
- Verme ağacında değil alma ağacında bitmiş.* (Anamas - Egridir/Isparta; TDK, 2016: 428)
- Yağmur olsa kimsenin tarlasına düşmez / yağmaz.* (Parlatır, 2007: 889)
- Yılandan yün kırmak.* (Elazığ, Çankırı; TDK, 2016: 435)
- Yumruğunu yalamak.* (Salman - Akkuş/Ordu; TDK, 2016: 436)
- Yumurtadan yonga soymak.* (Gülbayır - Niksar/Tokat, Salman - Akkuş/Ordu; TDK, 2016: 436)
- Yumurtadan yün kırmak.* (Bulancak/Giresun; TDK, 2016: 436)

Elimize yeni geçen bir kitapta da Antalya Akseki Taşlıca köyünden derlenmiş iki güzel örnek bulunmaktadır (Kurnaz, 2020: 319-327):

Bit olsa tırnağa ağmaz.

Yıkık handa kırk yıl konaklar.

Deyimimizdeki “esmek” fiili, “vermek, savurmak” anlamındadır. Ekmek kavramında sembolleşme ortaya çıkmıştır. Malının, parasının azını da çoğunu da kullanmayan insanı yani cimriyi çok güzel ifade etmektedir. Deyimi; “Malı, mülkü, parası, gelirinin çok azını dahi ihtiyaç sahipleri için kullanmaktan kaçınan cimri insanları kınamak amacıyla söylenir.” anlamıyla sözlüklere alabiliriz.

Yararlanılan Kaynaklar:

- Aksoy, Ömer Asım, *Deyimler Sözlüğü*, 7.bs., İnkılap Kitabevi, İstanbul 1998, 497-1205 s.
- Albayrak, Nurettin, *Türkiye Türkçesinde Atasözleri*, Kapı Yayınları: 184, İstanbul 2009, 1140 s.
- Bilgin, Muhittin - A. Can Bilgin, *Tanıklarıyla Deyimler Sözlüğü*, 5 Cilt, Yayın B, İzmir 2014, 2980 s.
- Eyüboğlu, E. Kemal, *Onüçüncü Yüzyıldan Günümüze Kadar Şiirde ve Halk Dilinde Atasözleri ve Deyimler*, 2 Cilt, Doğan Kardeş Yayınları, İstanbul 1973-1975, 329+528 s.
- Kurnaz, Cemal, *Bir Köy Vardı*, 2. bs., Kurgan Edebiyat Yayınları: 188, Ankara 2020, 319 s.
- Parlatır, İsmail, *Deyimler*, Yargı Yayınevi, Ankara 2007, 963 s.
- Saraçbaşı, Ertuğrul, *Örnekleriyle Büyük Deyimler Sözlüğü*, 2 Cilt, YKY: 3170, İstanbul 2010, 1324 s.
- Sinan, Ahmet Turan, *Türkçenin Deyim Varlığı*, 2.bs., Kesit Yayınları, İstanbul 2016, 536 s.
- _____, *Deyimlerin Kısa Hikâyeleri*, Kesit Yayınları, İstanbul 2016, 278 s.
- Tülbentçi, Feridun Fazıl, *Türk Atasözleri ve Deyimleri*, 2.bs., İnkılap ve Aka Kitabevi, İstanbul 1977, 581 s.
- TDK, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü* Haz: Şükrü H. Akalın, Recep Toparlı, Belgin Tezcan Aksu, 2009, Genel Ağ. www.tdk.gov.tr/index.php?option=com:atasozleri&view=atasozleri
- _____, *Bölge Ağzılarında Atasözleri ve Deyimler*, 5.bs., Haz.: Mustafa S. Kaçalın, TDK Yayınları: 279, 331, Ankara 2016, 494 s.
- Yurtbaşı, Metin, *Sınıflandırılmış Deyimler Sözlüğü*, 3.bs., Excellence Publishing, İstanbul 2013, 716 s.